

САМОВБИВЕЦЬ.

ОПОВІДАННЯ.

Се було 188* року; я був тоді на третьому курсі московського університету і з своєї хатини у меблірованих горницях на Садовій збирався на останній іспит. Льокай постукав мені у двері і увійшовши подав лист. Я глянув на напис на коверті, рука була незнаєма, або я бачив її давно та забув ся. Коли-ж я почав читати листа, першу хвилю я здивував ся, але враз дивування заступило бо-лізне, непокійне приголомшення.

Ось що було прописане у тому листі:

Любий друже!

Не здивуй тим, що я Тобі писатиму. Жити мені нема більше рації, я не можу і не хочу жити і ма-буть коли Ти одержиш сього листа, мене вже не буде!... Однаково! хіба-ж не однаково, коли вмерти, коли перейти у нечуття? Але жити? ух... аж мото-рошно! Не питай ся в мене, як дійшов я до сего переконання, але мене тягне туди... у невідоме... тут усе довкола така нісенітна дрібниця! Прощай та, як що здолаєш, будь щасливий... Але може я ще зажду... кілька часу; врешті я бажав би ще перед тим побалакати з ким щиро... Ти мені пригадавсь і через те пишу до Тебе. Як що хочеш прибути на-здогад може побачимо ся, може ні, приїзди швидше

Твій щирий

Микола Пятигорець.

З Пятигорцем ми вчили ся у тій самій гімназії і разом, всеж ніколи не були ми близькими друзями; він завше оступав ся того гуртка гімназистів, до якого належав я. Се були гімназисти, що в їх, так мовити, прокидували ся громадські чуття, вони цікавили ся громадськими питаннями, силкували ся поширити свої знаття, зрозуміти так звані прокляті питання. В Пятигорця-ж був свій окремний гурток приятелів, вони бавили ся більше мисливством, танками, часом картами, але проте Микола був щирий товариш, у змаганнях проти начальства не ховав ся за иньшими, читав більше за усіх своїх приятелів і ми частенько з їм розмавляли, змагали ся і були собі, хоч не друзья, та товариші-приятелі.

Через віщо Пятигорець не приставав до нашого гурту, я тоді, бачучи, що і єго цікавило те що і нас, що часом він нудить ся з своїми приятелями та не поважа їх, не міг зрозуміти, але зараз мені здаєть ся, що то з самолюбства. Хоч він і не появляв єго, та був мабуть дуже самолюбний хлопець, невідмінно бажав верховодити і як не міг бути першим у нашому колі, то й притулив ся до иньшого товариства, хоч менше єму цікавого, так слухнянішого.

Так було колись. Минуло вже три роки як ми розїхали ся, не бачили ся та прецінь і не листували ся; якось тільки вже близько року одержав я несподівано від його листа, де писав, що посварив ся з своїм батьком та матірю і відцурав ся їх, що счинив так через те ніби, бо вони страшенні деспоти, не дають єму жити так, як вважає обовязковим і таке далі, але самої okazji, з якої стала ся та розрада, не визначав, а бідкав ся тільки, як тяжко достанеть ся йому, розпещенному з малку, стати на власні ноги та, не скінчивши вчення, самому заробляти.

Памятаю, той лист здивував мене дуже. Я трохи знав Пятигорцевих батьків, тай був певний, що у за-

палі він вимальовує їх загостро. Був він в їх єдиний та дуже укоханий син, старі були люди не злі і не дуже твердої вдачі, то й такого тягара на сина не ладні були покласти. Певно, гадав я, уся річ у тім, що вони не однаково з сином розуміють життя, а бажали-б, щоб дитина їх мала ті-ж погляди і відповідне поводження. Се може бути і дуже неприємно, алеж трапляєть ся чи не у кожній родині і стати на своєму що до обов'язків та розумового життя Миколі можно-б, і не обтяжуючи старости своїх батьків невимовно тяжким лихом розради з дитиною.

Так само я і відписав тоді Пятигорцеві.

Незабаром одержав від його відповідь, дякував мені з запалом за мою пораду, писав, що ніхто так по правді не глянув на справу і не казав йому; писав, що помирился з батьками і щасливий від тоді.

Листування наше тоді-ж увірвало ся, але минув рік і нараз я одержав той нещасний лист, що тримав его у руках.

Лист той надійшов з Чернигівщини, де був маєток Миколиного батька. Повіз на південь відходив з Москви аж в вечорі. Ідучи на іспит, я забіг до канцелярії та помастив трохи канцеляриста, аби виправив мені „отпускъ“ того дня, в інспектора бо годі було клопотатись за „отпускъ“ з так особистої оказії.

У іспитовому залі приятелі здивували ся побачивши мов бліде обличчя, помічаючи нервові напруження, з якого несамохіть тремтіли руки, тремтіли хмарні сутині обличчя, мінячись від непомітних рухів его мишець.

— Не вже се і ви злякали ся іспиту? — дивували ся вони, знаючи, що я завше спокійний ішов на іспити.

Мені схотіло ся поради, заспокоєння, я показав Пятигорців лист.

— Майте спокій! — іронічно завважив один з приятелів, — не застрілить ся, ані струєть ся.

Мене вразило прикро таке відношення, я розгнівав ся та не схотів розмовляти.

В вечорі я вже рушив на південь, достало ся їхати прецінь двох суток залізницею та ще верстов з тридцять кіньми. За який час почуття непокою втишило ся, але-ж питання чи побачу ще Миколу, чи здолаю его обратувати, заспокоїти ворушили ся без перестану, а часом вибухали душими хвилями, знов колотячи мої зохлаї від втоми нерви.

На маленькій станції, з якої треба було їхати кіньми, повіз перестоював усіх дві хвилини, фурманів там не було і я заледве знайшов чоловіка, що погодивсь доправити мене до Пятигорців повощиною парокінь. Хутір їх стояв у лісовій стороні, усю дорогу довело ся їхати пісками, лісом, конята часом ледве тюпичіли. Мені, мешканцєви степової країни з роду не доводило ся стілько бачити, такий час перебувати у лісі. Він своїми тихими, темними вогкими пущами, яскраво осяяними, радісно зеленими прогайловинами, часом суворими, могутними круговидами, коли з якогось сугорба виявляєть ся безкрая, де далі темнійша і темнійша, в кінці аж чорно-синя далечінь лісу, що мов вигинаєть ся своєю кострубатою, шпильєтою спиною ось спускаючись у долини, ось знов здіймаючись на узгірря, з початку переймав мене, та трохи згодом я вже втомив ся незвиклими вражіннями, мені робило ся смутно у лісі, а вже надто як набігала і застилала сонце хмарка, а вітрець кужелив зелені лісові шати; знов думки тоді частійше та болізнійше обертали ся туди, куди я їхав: чи побачу-ж, чи ще живий? що, як спізнаю ся, може на саму маленьку хвилю спізнаю ся? І мені уявляли ся обличчя старих Пятигорців, їх неосаяне горе, стіл у залі засланий білою скатіркою, воскові свічки блимають серед дня, жовте саяво їх наче три маленькі плями у повітрі, на столі холодне, вощаного коліру тіло, що було колись Миколою, на лобі патьок застиглої крови, пасмо волося прихшло до его... чути гугнявить дя-

чок, з п'ять бабів позіхають та сякають ся у кутку, — поприходили доглядати душі.

— Чи далеко ще?

— Зараз повернемо попід ставом, то вже Пятигорців став, там що добрячий... далі через греблю тай у двір.

В мене аж серце затіпало ся.

Залисніло широке плесо, машталір гукнув на коні, ми пустили ся швидше, звернули на греблю густо всажену ставними вербами, нисше греблі стояв вже покинутий та похилений вишняк з обскубаною очеретяною стріхою, ціла зграя воробців весело цвірінькали та метушили ся на їй. На тім боці білили повітки, кухні, горниці дубові, мазані, покривані очеретом, — то була оселя Пятигорців.

— Панич дома? — спитав ся я невпокоєно дівчини, що відчинила мені двері.

— Дома, зараз вийдуть.

Я трохи заспокоїв ся. — А старі пани?

— Тай старі дома: пан десь у лісі, а пані на вгороді.

На кілька хвиль я лишив ся сам у залі.

Се була звичайна заля, які трафляють ся по горницях українських панів середної заможности — та по троху старосьвітських, не дуже велика, на три невеликих вікна з одного боку і три з другого. Каналка, стілець біля неї та декільки креслів — червоного дерева під однією стінкою, старе фортепяно біля другої коло дверей у дальші покої, — воно трохи припало пилом тай знати давно не відчиняло ся, чи не з того часу, як господарка була панночкою, — поміж вікнами дзеркала такі, що рамців в їх більше як скла, попід їми стільці до карт, решта гнуті віденьські ословці тай потім.

Трохи згодом увійшов Микола, але не хапаючись і не дуже зраділий, скорійше навпаки. Очі йому не дивили ся на мене, а все уникали проворно та нервово бігаючи низом, але найдужше торкнуло мене, що лівиця була йому підчеплена рушником.

Ми почоломкали ся.

— Що се в тебе?

— Ат нічого, так... -- не схотів він казати.

— Голубе! що тобі?... — почав був я про
его лист.

Микола помітив се і захватав ся. — Ні не за-
раз, не зараз, потім, як пійдемо кудись з дому...
ходім, коли хоч, прибори ся з дороги — перехопив
він мене. -- Я не хочу, щоб чули, — додав пошенки.

Ми пійшли до его у хату.

Після прибирання треба було поновити знав-
ство з старими Пятигорцями, небавом покликали до
обіду; Пятигорці обідали рано, се була тільки перша
година, по обіді ще пили чай; тимчасом Микола
десь задів ся, мати его теж вийшла, я лишив ся
в двох з старим. Чогось я був певний, той сам Ми-
кола навернув мене на те, не схотівши балакати
у горницях, що він не бідкав ся батькам на свою
скруту, не появляв свої заміри. Отож силковавсь
я провадити звичайну дрібязкову розмову, аби по-
крити навіщо приїхав, казав між иньшим, що були
ми з Миколою приятелі, тай схотіло ся мені его пе-
ревідати.

— А хіба він не писав вам... не кликав?

— Ні — нерішучо відповів я.

— А я гадав... та у усякім разі се велике
щастя, що ви погодили ся.

Я глянув на его вивіряюче.

— І за віщо таке лихо причепило ся Мико-
лі? — сказав він зрушено. — Бог знає що з їм
чинити, одно сумув, нудить ся, каже ні по що жити,
нахваляєть ся заподїяти собі смерть. — Старий ви-
мовляв через силу, голос не слухав ся, тремтів,
уривав ся.

— Чи то-ж може стати ся... воно минеть ся... —
не знаючи як заспокоїти, обізвавсь я.

— А хто знає?... Я нічого не розумію, не до-
пойму, що він і за людина така! В усіх діти як
діти, наш торік був з нами зовеїм посварив ся, так

з доброго дива... ну помирили якось, раділи, ще знов отсе лихо! Не вгадаю що і робити, як і ратувати?... Вже я за себе не кажу, буде як буде, на все Божа воля, а мати? що з бідною матір'ю робить ся?... — і сльози замружили ся на очах в старого. — А Миколі те наче іграшки, задінець ся у лісі на цілісінський день, а то стрільне зненацька біля самих горниць, мати плаче, біжить, шукає, а він несе якусь пташку, або і так іде, ще і сердить ся, щоб не шукали, а як не шукати?... Ет! тай годі! — махнув рукою і відвернувся старий, щоб сховати вид. — Чи то єго вчення так звело? важке єму було занадто, чи що? Як би знав, красше-б не вчив так богато...

— Чом же ви не відберете в єго рушниці? — вихопило ся в мене.

— Що бо ви! хіба він пристане на те? хіба попустить!? Мати якось хотіла в єго випрохати, скільки того крику було! наказав нам тоді і за гнобительство з єго і за свавольство наше, а як би-ж то здумали не дати.

Я хотів відказати, що Микола недужий, що насильство супроти єго, для єго-ж ратунку, не буде гріхом, а навіть обовязок.

Та старий, наче передчув мою думку, додав: А про те, щоб допомогло ся, як би відібрали? міг би втопити ся, завісити ся, отруїти ся, нарешті покинув би нас, десь задів ся-б тай заподіяв би собі... що надумав, ми-б і не знали.

— А то що єму з рукою? — спитав я після кілька хвиль важкої мовчанки.

— Ет! нічого. Схояила ся тут на селі пожежа, так невелика, кинув ся гасити, наче зрадів, у саме полум'я, хоч і потреби не було жадної, було кому гасити і без єго, ну трохи вдарило єму по руці бантиною, ні навіщо було і глянути... Та завязавсь, вже і загоїло ся, а він носить ся з тією вовкою. — Старому, знати, неприємно було про се розказувати, він був незадоволений з сина.

Ось раптово десь близько полихнув вибух рушницею; луна покотила ся лісом і розбиваючись, відгукувала ся знов і знов в богатях місцях, страхаючи нас.

Пополотнілий порвав ся з місця Миколин батько, зробив два кроки на гук, але враз завагав ся і знов повернув ся до свого ослонця. Спідня губа йому тремтіла, він намагав ся примусити себе сісти, та не сідав, а невпокоєно топтав ся.

Я схопивсь теж. — Певно се так щось... стривайте, я зараз єго покличу... зовсім не в лад, — ще душе занепокоюючи старого, промовив я захватившись і кинув ся у гущавину, відкіля почувсь вибух.

— Миколо! гей Миколо! — гукав я.

Жадної відповіді.

— Миколо йди сюди, мені тебе пильно треба!

— Що се ти мене покинув самого? — додав я ще сердито. — Йди сюди!

— Зараз! — почувла ся з близьку незадоволена відповідь і за хвилю з кущів вийшов Микола, очі бігали ему в ростіч, на виду позначав ся зануджений вираз.

— Що тобі? — спитав він.

Батько єго, що досі, продираючись між кущів, поспішав ся за мною занадто прудко на свої роки, побачивши Миколу, пішов мовчки, мов єго і не обходило, але я бачив, що він був роздратований.

Ми з Миколою подали ся лісом. Я мовчав кілька часу, збентежений тим, що мало ся. Самобивство! Скільки за сією найстрашнішою подією незносімого людського горя, важкого, безмірного! Уявіть бездолюну людину, що перед нею встає як страшний ратунок сама тільки смерть! Уявіть ту людину! Смерть для неї не радість, вона любить життя і рада-б, вдатна-б жити повно, радісно, вона чує і побиваєть ся тим лихом, тим невгасимим жалем, яким побе своїх близьких, до останного змагаєть ся вона проти смерти, поки змарніла у боротьбі

воля здолав змагати ся, тоді навіть, коли вже зломлена вона ледви порськаєть ся на останці... Та горе давить не попускаючи, воля завміра, гасне і страшний кінець робить ся неминучий, конечний. Яке страхиття таке життя, така смерть! Який докір з їх на віки може і незароблений та неменше тяжкий, що попустили, не виратували, або не вмiли виратувати!...

Я їхав до Миколи на таке саме лихо, присягаючись, щиро покласти усї сили, щоб поратувати єго. Надїя, що здолаю се, часом відживала несміливо, часом завмирала боляче, торгаючи усю мою істоту. Та тепер, коли я побачив Миколу, довідавсь дещо про єго життя та поводження, мені впадало на думку, що єго замір не в наслідком лиха, але нервової болісти і через те я чув себе зовсім знесиленим... Лихо людське ще може можна за довгий час пригасити любовю, спочуттєм, печалованнем, для нервово-недужого потрібні навпаки суворе поводження, глузування, треба придусити недужу волю, висьміяти непевні заміри... Якаж потрібна до того твердість, суворість вдачі, яка відповідальність, коли такі недужі так легко здають ся здоровими...

Усї єї гадки знов заколотили ся мені у голові останної хвилі перед розмовою... Почати її так чи иньше, від сего залежатиме може кінець... життя людське! Я думав, думав і, коли почав балакати, ще і за мить не знав, що казатиму. Нічого не вигадувало ся і врешті у схвильованій голові лишила ся одна думка: час вже, час, треба щось казати, треба вдавати спокійнішого.

— Ну, голубе, що тобі, яке в тебе лихо?

— Якого ще тобі лиха треба? — спитав Микола гостро.

Я пильно глянув на єго. — Ти-ж писав про свій замір... непевний. Відкіля-ж він з'явив ся-б, як би не було лиха.

— А хіба само життя не досить велике лихо?

— Слухай! не мороч ні себе ні мене! Коли в тебе нема якогось справді страшного лиха, так нема і скільки будь, не кажу цілком, бо цілком сего нічим не виправиш, виправляючої причини до самовбивства. Зглянь ся, хоч на своїх батьків, хіба не бачиш, що з їми робить ся? Я сам не помітив як в мене почувсь відголос роздратованности.

Микола почув его і визвірів ся на мене. — Так я не буду з тобою балакати! — сказав він гостро. — В мене болить душа, а ти замість відповідно пожалувати, я кажу се слово, бо вимагаю в тебе саме жалощів, налазиш з уразливим гриманням! Ти не хочеш, чи не вмієш відчути чужому настроєви.

— Але щоб міг тобі відчувати, або хоч розуміти, мусів би ти появити попереду, що саме тебе гнітить, а ти натомісь туманиш тільки мене як і усіх своєю захованою, незрозумілою тугою.

— От ще заходив ся-б виявляти, що мене так тяжко болить, тим, хто не можуть мене зрозуміти. Я сподівав ся, виглядав тебе, але бачу і ти, як і усі невдатен до того.

Бачучи, що розмова наша складасть ся не гаразд, я перемовчав трохи і почав знову: Чи ти думав гаразд, який то страшенно прикрий кінець?

— Так прикрий та ще і страшенно? — спитав Микола глумливо.

— А вжеж прикрий! насамперед для тих, хто тебе любить та до кого маєш обовязки, прикрий для громади і не через те одно, що вона тебе викохала, а через те найбільше, що серед нервових людей твій вчинок розноситиме похнесь байдужости до життя, нарешті прикрий та некористний і для тебе. Вмерти і так доведеть ся і тобі, як усім, зарано.

— Ну, громада мене не обходить і трішечки, обовязки мені обридли гірше гіркої рідьки, а жити так я не можу!

Я аж спинив ся з дивовижі, почувши ту відповідь, і тільки вгадав спитати: Як саме?

— Не можу жити оттим життям, як усі дрібязковим, безколїрним, без простору, без гострого хвилювання серця, нидачись над кожною копійчиною, трусячись кожного вільного руху і то і перед урядом, і перед судом громади, і перед власним сумлїнням, що мов та короста воно вчепило ся і нїяк не відчепиш ся від вго...

— І сумлїння у ту гущу?

— А вжеж! Чи не видно тобі, що се найтяжші кайдани на нашу волю, що через вго ми не вільні скористувати ся нї одними справдї придатними до щастя, жалосними радощами, можливими для людей.

— Наприклад?

— Наприклад я хочу кохання справдешного, захоплюючого та і такого, щоб не нависало воно гирою на весь вік, а щоб вго як дістати, так і покинути було легко, а думка, що се нечесно, труїть менї вго радощі. Наприклад ще я прагну якихсь цікавих пригод, обставин, от якоїсь страшної війни або що, щоб серед їх кипіло життя, зринали палкі необмірковані почуття, величні події, а прокляте сумлїння зрадливо шепоче менї, що війна і все те комусь шкодить; неначе се мусить мене обходити! Я хочу роскошів, можности і, хоч сам не розумію гаразд чи маю право їх брати чи нї, а всеж сумлїння спиняє мене і у сему вільно порядкувати! Деж та воля, деж та поезия життя? Та ось тобі красше приклад, чого бракує менї. — Глянь на сі дві могили, вони сьвідки такого життя, яким колись жили, яким варто було-б жити, якого я прагну, та якого вже зараз нема.

Ми стояли під той час на маленькій прогайловині біля ставу, оточеній високим довічним лісом. Біля самого берегу на їй справдї здїмали ся двовисоких буртів, відрізняючись від яскравої зеленї довкола посохлою тирсою між якою подекуди сіріли ся попилясті лисиння. Я глянув на сі, як мовляв Пятигорець, сьвідки давнього приємного життя з ці-

кавостю, та вони нічим не задовольнили її, стояли собі бурти, як бурти з колишніх буд або гут.

— Знаєш які се могили? — додав Микола таємничим підкреслюючим голосом. — Тут колись за царя Олексія чи за царя Хведіра мій давний предок виробляв мідяні фальшиві гроші. Тут у лісах, що були тоді справдешніми нетрями, а не нікчемними лаштунками як зараз, сидів він на міцному корені, лив собі гроші на свій пожиток, бо мав до того охоту, ганьбуючи усі накази, усякі погрози. А грозили ся єму не аби чим. Були-б дістали живого, залили-б пельку розтопленою міддю. Недалеко відсі, верстів з пять, є на горі городище, ловка була колись містина, а зараз не варта нічого! Там завше переховувався предок з челядниками підчас напасти, мав там гармати, порох і відбивав ся від нападу. Нарешті єго таки встрілено, та товариство відбило ся і зять єго ще кілька років провадив туж справу, поки і в наших місцях не скручено волю і діяльність поодинокі людини!...

— Зрозуміти гаразд, чого тобі треба, не можу, — перепинив я Миколу, — та коли щось розумію, одно вимагаєш від життя поезії, почуття та подій, чогось незвичайного, нещоденного. Чом би і не так? Та вдаєш ся до сєго з невдатними засобами. Роскіш, кохання не на всякого долю і від людської волі незалежні; до того кохання більшости, роскіш прецінь усім небрида і не можуть на довго бути окрасою життя, тай поезії в їх зовсім не так вже багато. Поезизя розбою, війни, ще чогось, що марить ся та вабить тебе, та не можеш єго уявити собі, все те пурнуло у минулі часи. А вже коли прагнеш завзяття, боротьби, так сучасна громадська діяльність може захоплювати цілком і потрібує і величї духу, і міцних волї та почуттів!

— Даруй, будь ласкав! Чув і чув, нудно вже слухати.

— Певнож і війна і розбій не можуть бути для тебе метою самі, а чарують своїми обставинами,

завзятістю, небезпечністю. — Тай мусиш громадську діяльність, хоч рівно з їми цінувати.

Мені здало ся Микола мов осьміхнув ся, щось наче осьміх засьвітило ся ему біля губ, та враз він насупившись відказав :

Ото ще нікчемна звичка усе мов в аптиці рахувати на міру та на вагу, розмірковувати і розкопувати все розумом навпаки почуттю. Ну скажи, що справді страшного, що поетичного лишило ся у сучасних небезпечностях?!

— Чогож тобі треба? — відказав я, мимоволі регочучись. Шільонського замку з Байрона, вязничної східної ями з верещагіновських малюнків або розтопленої міді з пригод твого предка? Май на увазі, вони гарні тільки по допису...

— Ні таки справді гарні чаруючі! Тільки такі страхіття, а не бліді сегочасні, я-б і міг перетерпіти; вони бадьорили-б серце, надавали-б натхнення красою...

— Натхнення те витхнуло ся-б. Та вже, коли се тобі не до вподоби, у сучасному житті є і иньші джерела поезії для людей більше сумірної вдачі.

— Які се?! — дразливо спитав Микола роздратований тим, що я мов би вважаю его за сумірну людину.

— Та хоч наука, письменство, хіба в їх?... — почав був я, та Микола не дав мені скінчити.

— От мені сьмішно з отєїх повчаючих простосердостів, так само дурних як колишне святобожество! — grimнув він. — Що мені з твої науки? Яка може бути краса у сему засьмічуванні пам'яті нікчемними дрібницями? Радощі науки, то бліді відблиски радощів дійсного життя. В тих, хто бавить ся нею, вона відбіра і сили, і хіть, і час, щоб користувати ся справжнім життям, справжнім щастям!... Се якась забавка для тихобожевільних, не для діяльних людей. А нарешті сучасна наука не має у собі нічого принадного, жадної краси, вона ще нищить красу давних людських мрій!

Се вже і я розсердив ся.

— А коли ти боїш ся громадської діяльності, лінуєш ся працювати наукою, так не вигадуй витребеньок, а живи вже життям звичайної, порядної людини. Се теж поважне життя і поважні люди, як що вони розуміють і виконують свої обовязки, живуть чесно, роблять користне діло. Нічого у такому житті нема сороміцького і ще воно досить хороше, щоб не міняти его на смерть.

— Ах ти зовсім не розумієш тієї драми, що гнітить мене — докірливо, але лагідно відказав Микола. — Ти не розумієш, що то за страшенна розпука, — враз зняв він високо голос, — коли маєш стільки жадання, а чувш таку несилу, коли серце бентежить неоглядна жага, а ніяк її вдовольнити!...

— Пробач мені, мабуть нема тієї жаги, коли ти не клопочеш ся її вдовольнити.

— Так?! — скрикнув Микола. — Але чим, як її вдовольняти, коли нема жадної вартої мети, а сама людина є якоюсь безсилою, нікчемною іграшкою, чи природи, чи Бога, чи ще когось! — Та за хвилию додав: От тільки часом здаєть ся, що якась далека подорож може могла-б ще трохи мене потішити... Заведено не у західні держави, (що там може бути цікавого?), а у дикі краї, щоб натерпітись непридобностей, небезпечностей, визволяти ся з їх, ставати віч на віч з хижими звірамі, то що...

— Ну, а навіщо придаєть ся твоя подорож, коли нехтуватимеш наукою і не придбаєш знаття? З неї можлива була-б єдино користь — збирання відомостей про природу і людей, а навіманя чи теж можно робити?

Пятигорець невтішно сїпнув ся. — Бач, яка я справді нікуди невдатна людина!... Ні, не так, невдатний я тільки до сучасного життя, між сучасних людей та обставин. Так однаково ні обставини, ні людей не зміниш і все те доводить ще більше, що рішениць мій конечний!

— Се зовсім того не доводить, а доводить тільки, що тобі треба покинути химери, розуміти життя, яке воно є, та знати, що праця є єдиною потіхою для людей.

— Годі! — мовив Микола уривчасто, — поїдьмо краще гуляти на човні.

Став у вершині густо уріс лісом і завертав ся коліном, та ще і поза їм потік простяг ся довгою хоч вузкою стежкою наче маленька тиховодна річка; де далі він вущав, переводив ся на широку водяну конову, що по під берегом вросла яскраво зеленими болотяними рослинами, а стрімке дерево як двох мурів гнало ся з боків, сплітаючись високо прозорчастими луками. Веселе проміння так і прискало через найдрібніші щілинки поміж листям, а й саме листя наче світило ся з середини любим зеленим саявом. Микола з усієї сили налягав на весла, човен прутко біг поміж мов заколиханих тихих зелених нетрів. Серед глибокої тиші часом тільки здорові жаби, злякавшись несподіваного гостя, важко шльопали ся з берега у воду, та ще якась пташина, пурхаючи поперед нами, торочила невгаваючи свою не штучку, куценьку пісню, немов допитуючи, хто ми і навіщо сюди забили ся...

А ми розмовляли про всячину, не згадуючи ні про мету життя, ні про смерть, ні про самовбивство, та зовсім весело. Мені здало ся що і Микола позбув ся смутку і чуває себе навіть радісно.

— Ну і ставина! — обізвавсь я, справді милуючись, — певно у старовину роблений?

— Еге! — мотнув головою Микола, — кажуть той самий предок, що майстрував гроші, висипав і сю греблю.

Ми і не помітили як рів зробив ся зовсім вузкий, весла почали черкати ся од берега, а човен часом доставав землі. Їхати було незручно.

— Треба повертати, завважив я.

— Зажди, поїдьмо ще трохи далі.

Та незабаром ми вже нездужали потягти човна, а рів зробився такий вузький, що ніяк було і завернути ся.

— Щож ти нараяв? — засьміявсь я. — Самі ми достанемось до дому і пішки, але як видобудемо звідсі човно?

На відповідь Микола скочив на берег і, вхопивши човно за ніс, намагавсь повернути его на руках, не давши мені ні оглянути ся, ані встати.

— Що ти?! — порвав ся був я допомогти або хоч полегшити ему, та се годі було зробити. Він вже так високо зняв перед човна, що я мусів тільки глядіти, аби не плюхнути ся у воду. Фізично Пятигорець був досить дужий, а проте я не сподівав ся в его такої сили, бо, хоч напружившись і зачервонів ся, — звичайний колір обличчя був ему попилястий, — а таки зробив, що хотів.

Коли після того глянув я на Миколу, на усій его постаті позначало ся стілько, хоч захованих, задоволення та погорди, аж мимоволі прокинула ся в мене думка, чи не навмисне для сїві гімнастики запроторив ся він сюди. — Та враз мені зробило ся сьмішно з мові вигадки, така здавала ся вона нісенітна.

Вже перед кінцем семої години повертали ся ми до дворища. Сонце стояло ще високо, та проміння падало вже косинею, визолочуючи приємними відблисками увесь краєвид до найдрібнішої комашки на стеблинах високої трави. Микола пристав до берега трохи не там, звідки ми узяли човна і повів мене вузьенькою стежкою поміж густих та високих бурянів.

— Здержись! тут часом трапляють ся гадюки — завважив він і, припинивши мене, наздогнав та подав ся вперед неначе щоб стати на оборону, дарма, що в мене був ціпок з залізним заступцем.

За хвилю він раптово обернув ся та, не даючи схаменути ся, штовхнув мене назад, вихопив з рук

ціпок та прошепотівши: „Гадюки!“ сам кинув ся вперед.

Справді дві досить здорові чорні гадюки, знявши в гору свої головки і не попускаючи з нас своїх ворожих, жовтих, з металічним відблиском очий, тікали з стежки. Микола ввесь вихилившись наперед та відсовуючи назад ноги, аж я здивував ся як він не впав, кинувсь до їх, поперерубував одну і другу та залюбки покрушивши їм голівки, зняв ще тріпочучих гадюк на заступці тай повикидав у бурян.

Знов майнула мені думка, чи не навмисне для сієї боротьби з гадюками повів мене сюдою Микола. Може він уявля себе, засміяв ся я нишком, ніби то він у пущах середної Африки поборює удави, і щось ся думка не здалась вже мені такою чудною та нісенітною.

Поки перебував я в Пятигорцїв, ми з Миколою з ранку і до вечеру никали по лісах, він з рушницею про случай, чи не набіжить якої дичини, я голоруч. Зразу днів двоє троє він ще частенько замислював ся, вид єму темнів, на лобі стягали ся грубі зморщкы, ніздрі роздимали ся, потуманілі наче вилялялі очі метляли ся мов миша по пастці. Кожен раз спостерігши в єго той вираз, я дожидав ся прикрої розмови і справді після кількох хвиль такого задуму Микола завше заводив про самовбивство. Кожен раз я починав з їм змагати ся з найщирішими жалоцями та спочуттям, силкуючись збудити у єму замиловання до життя та вкінці він мене роздратовував і ми сварили ся. Вже по кілька разів перекидали ми усї можливі доклади рго і сонтра, наші змагання обридли обом прикметно і де далі ми звертали ся до їх рідше. Микола часом, наче забудеть ся, реготавсь, гарював навіть, залюбки, але взагалі почував себе зі мною ніяково, так здавало ся єму обридло вже сумовати, поривало до веселощів, та появити сего він соромив ся.

Микола мабуть бачив се і сам, бо завважив потрібним з'ясувати мені ту зміну, що я міг у ему помітити. Знаєш, обізвав ся він якоесь, я сам не розумію як можу іноді так сьміяти ся, вдавати такого веселого, коли рівночасно, ані на хвилю не відступаючи, панує надімною скажена скрута, а страшний, хоч жаданий кінець загляда у очі? Мене се дратує! се якась нікчемність вдачі.

— А напrawdę тобі треба-б хіба радїти, що почуваш ся красше. Час вже тобі покинути отті нікчемні довбання у собі, з нікчемними думками про смерть! Ти-ж бо і сам виразно чуєш красу життя, тай як її не можна відчувати? поглянь навкруги...

Місцевість довкола справді була на замилованія. Була девята година ранку. Небо яскраве, блакитне, прозоре, мов перемите, глибоке і веселе манило очі, тільки двоє чи троє маленьких білих, білих хмарок неначе полоскали ся у ему і, мов замліваючі від жаги, розпускали ся у блакиті. Ми стояли на прогайловині серед молодого та буйного лісу, пишно вбранного лапатим листям, висока трава у поясе, уся весиана барвистими квітами слала ся мов килим. Над осяяну середину прогайловини, гонячись за метеликом, злетіла якась мила пташина, промінь грав біля неї і у прозорчастому повітрі виразно відрізняла ся найменша краплина на її пірцях, видно було як крильця метелика брешуть колірами веселки.

Кажучи свою останню пораду, я був справді зачарований, тай не помітив яке вражіння зробила вона на Миколу, а Микола страшенно роздратований на те, що я спостеріг у ему зачарування життям вигукнув залятовано:

— Добра порода облишити те, що є наслідок усякого почуття, усього розуміння! Але як можу зробити ся чимсь, що я не є?! Мене дивує твоя сліпота. Сам ти о стілько сліпий, що вдатен милувати ся усім оттим дрантям, тай милуйсь, та не начіпай

своє нерозуміння иньшим! І раптово схопивши рушницю він вибухнув на пташину. Безсило згорнулися її крильця, тріпонулися ще раз, вдруге і, чи то так здалося, з таким виглядом мов скаржилася на кривду, вона зсунулася у траву.

Микола був порвався за нею, але враз спинився.

— Навіщо я се зробив? — промовив він докірливо наче сам до себе.

Я глянув на його здивовано.

— Така мізерна, нікчемна вдача! Навіщо і за віщо вбив я отсю пташину, вона так мабуть хотіла жити; мені тепер шкода її, сором свого вчинка... А! се знов мізерність! По що маю соромитися, жаліти? Се знов доводить нікчемність вдачі!...

Я нічого не відповів. Тільки і мені і Миколі почувалося тут ніяково і, не помічаючи самі як, ми рушили далі, а небавом вже розбалакалися про щось иньше.

Днів двох перегадом я подався від Пятигорців. Я бачив, що мушу вже їхати. Микола значно позбувся сумного настрою, мимоволі його обгортали веселощі, бажання жити, моя присутність тільки перешкаджала йому цілком перенятися їми, бо навмисне розпалював свою вже захлялу тугу, аби не здаватися чудним. Я прецінь був певний, що він не зробить собі нічого лихого та для певности відібрав обітницю, щоб не заподіяти собі смерті, не викликавши мене та, що будемо листуватися. Він погодився, але не дуже запрохував мене заждати в його на далі, скоріше був радий, що іду.

Якийсь час ми справді листувалися, та нам ні за віщо було писати одно до одного, або було якось ніяково. Для мене писати Миколі завше був тяжкий обов'язок, я мусів вигадувати чим би сповнити листа. Те саме позначалося і на Миколіних відповідях, де далі наші листи спізналися, надходили рідше, нарешті, не знаю як, листування перервалося.

Після того мені не доводило ся бачити ся з Миколою, чув тільки за него, буцім одержав після далекого родича дуже велику спадщину, на яку ніколи не сподівав ся, та й оселив ся у великому місті.

Не що давно вже, їдучи желізницею, стрівсь я з одним товаришем з гімназії, розбалакали ся, почали згадувати товариство, хто кого бачив, що поробляють, згадали і Пятигорця.

— А! засміяв ся товариш, сего часто бачу, мешкаємо у одному місті.

— Що як він зараз, не сумув, не нудить сьвітом?

— Зплоха не вгадавш. Веселий він не веселий тай не смутний, так собі, але гірше...

— Що таке?

— Та щож. Ти знаєш Микола зараз дуже пишній пан, живе у великих роскошах, нічого не робить, та се ще байдуже-б, річ сьвітова — гірше вже трохи, що в его занадто чудасий і то у всячині: в поводженю, у вбраню, в установі хатній, так наприклад его кабінет весь втягнутий чорним сукном; через стіну, навкося, нарівно, закрючено зверху вниз, видруковано по писаному золотом: „Мані факел фарес.“ На стільці завішеному чорним оксамитом покладені череп та дві кістки людські, от як малюють на іконах Марії Магдалини; сич запевне не живий, бо живий здох би враз, чатує над дверима; усї меблі, хоч їх не богато, маленькі, японські, такому цибатому як Микола достаєть ся мастити ся на їх як сороці на тину, так же се мабуть мусить появляти незначність людську... Темрява, очі болять — і се кабінет. По иньших хатах ще иньші хімери, якісь бліді мов не живі, а воскові печерні рослини, скрізь мов виляняли коліри, чудні малюнки, не вгадавш що

на них намальовано; у обстанові нагадує щось майстерню алхіміка, щось вакхічні гульбища, щось чарівництво і таке иньше. Але хай би вже і так, та от що найгірше Микола пустив ся в письменство...

— Ну, щож тут поганого?...

— Ет здавало ся-б що, але глянь, маю від него гостинця, і товариш витяг з сакви невелику книжку з дуже товстого смутно-бузкового коліру паперу. На обгортці намальовано якісь руїни, довкола навіть, здавало ся, поверх їх вода, по за руїнами вона збігаєть ся з хмарами, між хмарами місяць, з боку, наче граючись їм, уся осяяна промінням, якась руда дражливо-вродлива чарівниця, через серпанкове вбрання знадливо сьвітить ся усе її тіло, на руїнах подекуди блищить місячне сяйво, на осяяних місцях посідали як москалі вряд сич, людина з блідим обличчям та заплющеними очима і чорт, з води тягнуть ся якісь химерні, поплутані корчі і не вгадаєш чи то корчі чи лоскотарки... Нисше малюнку надруковано: „Поезії М. Пятигорця“. Я розгорнув сторону навманя, щось писало ся про бузкової масти руки, про те, що хтось, невідомо хто, пише згуками по темряві, про те, що автор не розуміє, чи він на землі, єму здаєть ся, ніби то якась мішанина фарб, якась хвилююча осередність, де щось миготить, товчить ся, рухаєть ся, але як, де, куди ніхто не знає. Я пробував читати з кінця в гору, читало ся так само пловко, розуміло ся однаково не гаразд. Я перегорнув кільки сторін, на одній картці був видрукований здоровенний, але цілком самотний знак питання, ще через кільки сторін на одній одним одна стрічка:

„О моє чудове змарніле обличчя! милую ся твоїми сніговими блищами“.

Ще одна картка поруч була вся закраплена точками.

— Правда, так віршувати не важко, спитав регочучись приятель.

— Мені зробило ся чогось смутно. Дивлячись кудись у далечінь, я відповів не в лад. Микола таки повернув на своє, та скінчив самовбивством.

1898 року, январа 30.

Вол. Левенко.

